

УДК 316.7

Соціально-культурна ідентифікація як важливий чинник соціального розвитку

М.М. ЛЯШКО

Ужгородський національний університет, м. Ужгород, E-mail: lyashkomarjana@gmail.com

Авторське резюме

У статті досліджується зміст процесу соціально-культурної ідентифікації як важливого чинника соціального розвитку. Коротко охарактеризовано суть даного явища з різних точок зору, що дає можливість зробити висновок про його багатогранність і всеохоплюючий характер. Описано основні форми та об'єкти соціокультурної ідентифікації через призму полікультурного підходу до розуміння даного процесу. Більш детально розглянуто сімейно-рольову та етнічну ідентифікації як такі, що виступають на перший план у період нестабільності та суспільної кризи. Аналіз даних видів соціокультурної ідентифікації дозволяє зробити висновок, що більшості людей, які живуть у перехідному суспільстві, сімейна і етнічна приналежність стає найбільш прийнятним способом усвідомити свою емоційно-психологічну і соціально-ціннісну значущість як члена групи. Звідси – підвищена увага до етнічної ідентифікації, потреба консолідації етнічної спільноти, спроби вироблення інтегруючого національного ідеалу в нових соціальних умовах, «охорона» і відособлення своєї національної міфології, культури та історії. Загалом соціокультурна ідентифікація представлена як процес, який, ґрунтуючись на системі цінностей і ціннісних установок людини, визначає і спрямовує її соціальний розвиток.

Ключові слова: ідентифікація, соціальний розвиток, полікультурне суспільство, соціокультурна ідентифікація, соціальна ідентичність, сімейно-рольова ідентифікація, етнічна ідентифікація.

© М.М. Ляшко, 2015

Socio-cultural identification as an important factor of social development

M.M. LIASHKO

Uzhgorod national university, Uzhgorod, Ukraine, E-mail: lyashkomarjana@gmail.com

Abstract

The article deals with the idea of social-cultural identification process as an important part of social development. This phenomenon has been characterized from different points of view, thus it can be described as multidimensional and widespread. The main forms and objects of social-cultural identification have been described through the prism of multicultural approach. The role of the family and of ethnic identification is brought up as the most important in the period of crisis and non stable situation. Having analyzed the provided data one may assume that the majority of people living in transformation period tend to perceive their emotional, psychological and social value as a group member through their family and ethnic origin. Hereafter, peculiar attention is paid to ethnic identification, the need to merge with ethnic group, the attempts to create integrating national ideal in new social conditions, the protection and identification of the national mythology, culture and history. To sum everything above mentioned up, one can state that socio-cultural identification is represented as a process based on the general and personal system of values and it controls the process of its social development.

Keywords: identification, social development, multicultural society, social-cultural identification, social identity, family identification, ethnic identification.

Постановка проблеми. В умовах суспільної кризи та нестабільності в країні сучасній людині все важче і важче знаходити себе, ідентифікувати себе з будь-якими групами, спільнотами. Процес соціокультурної ідентифікації зазнає змін і деформацій, тому важливим видається визначення суті цього процесу, його основних складових та видів. Окремі з них у даній ситуації виходять на передній план, замінюючи ті, що були важливими ще якихось десять років тому, окремі втрачають свою важливість.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема ідентифікації в її загальному філософському розумінні досліджувалася ще класиками соціології – Г. Зіммелем, Е. Дюркгеймом, М. Вебером, К. Марксом. Механізми становлення самосвідомості в процесі соціальної комунікації розглядалися П. Бергером, І. Гофманом, Т. Лукманом, Дж. Мідом, А. Шюц. Етнічні аспекти ідентифікації розроблялися Е. Гелнером, А. Смітом, Л. Грінфілд, Б. Андерсоном [2]. В основі сучасних уявлень про соціокультурну ідентифікацію лежить загальна концепція соціокультурної динаміки, творцем якої є П.Сорокін. У радянській соціології основи для дослідження ідентифікації були закладені на початку ХХ століття насамперед представниками суб'єктивної соціологічної школи П. Л. Лавровим та Н.К. Михайловським. Проблема ідентифікації як співвідношення індивідуального і соціального була розглянута в рамках культурно-історичного напрямку перш за все Л. С. Виготським та А. Н. Леонтьєвим. Також значний внесок у дослідження даного поняття зробили російські соціологи В. А. Ядов, О. М. Аврамова, українські соціологи С. А. Makeєв, С. М. Оксамитна та Є. В. Швачко, Л. Г Сокурянська. Найзначнішими працями в цій галузі можна вважати, зокрема, дослідження С. Makeєва (монографія у співавторстві «Соціальні ідентифікації та ідентичності» й інші його публікації), М. Шульги

(монографія «Етнічна самоідентифікація особистості»), П. Гнатенка та В. Павленко (монографія «Ідентичність: філософський та психологічний аналіз»).

Мета дослідження. Дана стаття має на меті визначити основні характеристики процесу соціокультурної ідентифікації особистості та визначити основні її види, які важливі на цьому етапі розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Соціальна природа людини припускає, що вона прагне до включення в соціум (у спільність) і разом з тим – до виділення з соціуму як індивідуальність. Соціокультурна ідентифікація є усвідомлення, відчуття, переживання своєї приналежності до різних соціальних спільнот з різними соціокультурними характеристиками – таких як мала група, клас, територіальна спільність, етнонаціональна група, народ, суспільний рух, держава, людство в цілому. Вона відображає те, як людина сприймає, характеризує, оцінює і переживає саму себе як своєрідного культурного суб'єкта – агента, тобто діяча, носія суспільно-культурних відносин. Людина може одночасно ідентифікувати себе з декількома соціокультурними групами і спільнотами. Індивідуальний набір соціокультурної ідентифікації має більш-менш окреслену систему, характерною межею якої є ієрархічна впорядкованість соціокультурних ідентифікацій з погляду їх переваги, тобто співвіднесення себе з деякими групами і спільнотами як із найбільш близькими.

Домінуюча соціокультурна ідентифікація, як правило, відображає ті культурологічні номінації, з якими пов'язані позитивні самооцінки або успішна соціалізація особи, що найкращим чином підтверджується іншими. Місце тієї або іншої ідентифікації в структурі може мінятися під впливом змін соціокультурного контексту. Соціокультурний ідентифікаційний процес слід інтерпретувати як складний багато-

гранний процес, в основі якого лежать цінності соціокультурного простору. Тому соціокультурну ідентифікацію можна представити з різних боків.

Зокрема, якщо ми говоримо про ототожнення ціннісних установок і уявлень особи з ціннісними установками і орієнтирами визначених соціальних груп, то соціокультурна ідентифікація – це процес свідомого залучення до культурних цінностей певної соціальної спільності.

Якщо говорити про критерії особистого вибору ціннісних установок соціальних груп, то соціокультурна ідентифікація – це процес так званого постійного внутрішнього вибору, референдуму на лояльність до тих або інших ціннісних установок соціальної групи.

Коли ми досліджуємо грань духовно-етичного визначення особи у певній спільності, то соціокультурна ідентифікація – це процес духовного визначення себе щодо соціальної спільності, процес входження в склад і дух спільності, народу шляхом довгої і наполегливої праці, усвідомлення духовного устрою, що детермінує його (народ).

Якщо досліджувати культурне самовизначення особи, то соціокультурна ідентифікація є процес соціально-культурного «приписування» особи до тієї або іншої соціальної групи.

Коли ми говоримо про осмислення особою своєї духовно-етичної приналежності до певної групи, то соціокультурна ідентифікація – це процес усвідомлення і ухвалення своєї духовно-етичної належності до цієї спільності.

Якщо беремо грань приналежності людини до певної соціокультурної системи, то соціокультурна ідентифікація – це процес формування емоційно-оціночного усвідомлення своєї приналежності до визначеної спільності.

Отже, якщо звести воедино всі грані цього процесу, то під соціокультурною ідентифікацією можна розуміти складний процес ототожнення ціннісних установок і уявлень особи з ціннісними установками і орієнтирами певних соціальних груп, які особою сприймаються як найбільш важливі і престижні спільності; це процес осмислення своєї духовно-етичної належності до якоїсь групи, що дозволяє особі усвідомити свою емоційно-психологічну і соціально-ціннісну значущість як члена цієї групи. Як зазначає російський соціолог В.А. Ядов, базисна соціальна функція соціальної ідентифікації відображає включення в систему соціальних взаємозв'язків, бажання індивіда злитися з спільнотами і групами, котрі забезпечать захист її життєвих інтересів, головних потреб у самозбереженні, розвитку і самореалізації перед реальною або ймовірною небезпеккою утиснення базисних потреб іншими групами, спільнотами і індивідами, що їх складають [4].

При цьому доцільно виділити три форми соціокультурної ідентифікації. Перша – пряме емоційне ототожнення себе з реальними або

уявними цінностями; друга – співвідношення своїх цінностей з визначеними цінностями номінальної соціальної групи (вікової, національної і т.д.), що дозволяє особі засвоїти важливі стереотипи поведінки, вимоги до основних культурних ролей; третя – співвіднесення себе, що супроводжується відчуттям приналежності до реальної соціокультурної групи колективу, малої групи.

У свою чергу, об'єкти соціокультурної ідентифікації класифікуються за декількома критеріями:

- первинні (сім'я, найближчі друзі) і вторинні групи;

- групи безпосереднього, контактного спілкування (товариші по роботі або навчанню) і символічні співтовариства («моє покоління» або політичні однодумці);

- примордіальні (архаїчні, традиційні) співтовариства і групи, наприклад поселенські, етнонаціональні співтовариства порівняно з «модерними», сучасними співтовариствами, наприклад, виробничий колектив спільноти тієї ж політичної орієнтації або такі, що мають аналогічне положення в системі соціальної стратифікації, громадяни даної держави або співтовариств держав;

- традиційно «радянські» спільності як об'єкти ідентифікації (трудоий колектив) і «українські» (спільність українських громадян, спільності політичних рухів і партій).

Запропонована класифікація об'єктів соціокультурної ідентифікації тяжіє до використання полікультурного підходу. Дійсно, ґрунтуючись на твердженні, що сучасна людина живе, як правило, в полікультурному суспільстві, її слід розглядати як людину-посередника між культурами, як людину мультикультури. Така соціокультурна ситуація дозволяє особі органічно поєднувати різні ракурси сприйняття світу і опанувати багатство різних культур без збитку для цінностей інших культур. Використання полікультурного підходу до ідентифікації надає можливість стверджувати про те, що соціокультурна ідентифікація є усвідомлення, ухвалення і переживання своєї приналежності до різних соціальних спільнот з різними соціокультурними характеристиками – соціально-класовими, етнонаціональними, професійними, територіальними, політичними, релігійними, громадянськими, загальнолюдськими та ін.

Разом з тим, в умовах соціальної нестабільності відбувається руйнування існуючої соціальної системи, що неминуче веде до втрати підстав для стійкої соціальної ідентичності. Починається пошук більш-менш стабільних соціальних груп і спільнот, приналежність до яких допомогла б відновити цілісність і впорядкованість навколишнього світу, захистити від труднощів соціально невлаштованого життя. Як свідчать дослідження, такими групами в

період нестабільності виявляються міжпоколінні спільноти – сім'я і етнос. У цьому контексті розглянемо детальніше зміст саме цих видів соціокультурної ідентифікації: сімейно-рольової та етнічної.

Сім'я, як найстійкіша в умовах нестабільності соціальна група, є мезоструктурою, що транслює від одного покоління до іншого культурні символи і значення. Престиж сім'ї як малої групи був і буде незмінно високим вже з тієї причини, що сім'я об'єднує найбільш близьких, зокрема по крові, людей і є центром задоволення основних потреб – природно-біологічних, соціально-психологічних, індивідуально-психологічних, властивих особі як потенційному і реальному її членові. Незважаючи на всі перетворення, які зазнає сім'я в кризовий час (слабшають і розпадаються, здавалося б, найміцніші сім'ї, збільшується кількість неповних, самотніх матерів (батьків), малозабезпечених сімей), сім'я залишається для людини однією з найважливіших цінностей. Важливість сімейно-рольової ідентифікації для особи підтверджує і той факт, що саме в сім'ї люди з більшою впевненістю планують народження дітей, частіше займаються їх вихованням, а психологічна задоволеність життям підвищується з поліпшенням усіх сторін життєдіяльності інституту сім'ї. Економічна криза може лише зменшити кількість дітей в сім'ї, але не знищити саму потребу на них як таку. Цей факт – серйозний аргумент в захист непорушності позицій сім'ї як малої групи в сімейно-рольовій ідентифікації. «Сімейна пам'ять» є одним з основних способів конструювання ідентифікаційного процесу, що забезпечує формування відчуття емоційно-психологічної безпеки людини [5].

Для більшості людей у нестійкому поліетнічному середовищі перехідного суспільства етнічна приналежність стає найбільш прийнятним способом знов відчуття себе частиною якогось цілого, знайти морально-психологічну підтримку в народних звичаях і традиціях, оскільки етнос в даній ситуації – це відносно стійка спільнота, до якої індивід «приписується» від «природи», по факту «кровної спорідненості». Звідси – потреба консолідації з етнічною спільнотою, вироблення інтегруючого національного ідеалу в нових соціокультурних умовах, збереження і відособлення самобутності своєї національної міфології, культури і історії. Ототожнюючи себе з певним етносом, особа сприймає і включає в свій внутрішній світ ті цінності, ідеї, переконання, зразки, які вироблені і характерні переважно для цієї спільноти, є багато в чому унікальними і специфічними. Мова і культура ріднять людину з конкретною спільнотою. Розповсюдження національної мови, її використання з покоління в покоління, неповторний колорит і своєрідність викликають відчуття гордості за свій народ. Але окрім цього воно сприяє збереженню само-

бутньої етнічної культури. Виділення свого етносу з ряду інших завжди супроводжується виробленням певних вербальних і невербальних стереотипів: встановлення етноніма, території, мови, минулого, майбутніх завдань і т.д. приводить до сприйняття особою себе як частини цілого. Звідси – властива цілому народу (спільноті) символіка приймається як обов'язкова для людини. Прості приклади: кольори одягу (колір трауру в українців – чорний, у китайців – червоний), норми мовного етикету (якщо для українця розповідь про неприємності, що трапилося, є цілком допустимою відповіддю на чергове питання «як справи?», то у американця вона викличе здивування), домінуючі вербальні подразники, прикраси, жести, міміка та ін. У нестійкій ситуації «перехідного суспільства» етнічна приналежність є способом знов відчуття себе частиною якогось соціального цілого, знайти психологічну підтримку в традиції. Звідси – підвищена увага до етнічної ідентифікації, потреба консолідації етнічної спільноти, спроби вироблення інтегруючого національного ідеалу в нових соціальних умовах, «охорона» і відособлення своєї національної міфології, культури, історії.

О.Д.Волгогоновою розроблено наступні три основні фази процесу етнічної ідентифікації [3]:

1. Фаза етнодиференціації. На цій фазі відбувається усвідомлення особливостей своєї спільноти, відмінностей «ми» від «вони». Йдеться про визначення етноніма (самоназви), міфологізації минулого спільноти, її «грунту» (території, мови, культури, релігії).

2. Фаза вироблення авто- і гетеростереотипів. В рамках даної фази складаються уявлення про національний характер, психічний склад, темперамент типового представника спільноти, для опису чого зазвичай використовується термін «модальна особа», або поняття «етноіндивідуальності». Йдеться про мимовільну і часто неусвідомлювану представником спільноти психологічну установку в сприйнятті себе та інших. Цей рівень етнічної ідентифікації пов'язаний з формуванням стійких уявлень і оцінок, типових для етнічної групи поведінкових, комунікативних, емоційних стилів. Е. Дюркгейм писав про дві свідомості усередині кожного з нас: одна містить унікальні стани, властиві особисто індивіду, а інша – стани, властиві всій групі, членом якої він є [7]. Зрозуміло, це міркування можна застосувати і до етнічної спільноти.

3. Фаза формування національного ідеалу. Ця фаза зводиться до вироблення об'єднуючого спільноту ідеалу і є свого роду синтезом двох попередніх, оскільки включає не тільки оцінку свого етносу, але й уявлення про його соціально-історичні завдання, призначення, а також про пануючі в ньому ціннісні орієнтації. Основною функцією національних ідеалів є інтеграція спільноти, інші ж функції (комуні-

кативна, компенсаторна, аксіологічна, прогностична, адаптаційна та ін.) носять допоміжний характер. Отже, ідеологія виступає своєрідним інструментом соціального орієнтування і прогнозування для спільноти, а конструйована в її рамках модель розвитку – початковим пунктом для оцінки конкретних соціальних явищ. Будучи ядром будь-якої ідеології, ідеал встановлює ієрархію духовних цінностей, і сам виступає як імператив морального порядку.

Слід зазначити, що етнічна самоідентифікація – процес ототожнення, уподібнення себе особою з певною етнічною групою, відбувається як переживання особою укоріненості в цю спільність, як відчуття себе її частиною, переживання своєї відданості їй. Етнічна самоідентифікація має зовнішню і внутрішню спрямованість. Перший напрямок пов'язаний з відповіддю на запитання «Хто я є?», із з'ясуванням, фіксацією свого місця в системі суспільних, соціально-психологічних, моральних відносин, ставлення до минулого, сучасного і майбутнього. Другий змістовний аспект цього явища має внутрішню спрямованість. Він відбиває почуття послідовності, протяжності, належить до єдиної психологічної цілісності [6]. З когнітивних позицій раціонально-пізнавального аспекту ідентифікації представляє усвідомлення себе членом етнічної спільності, з'ясування свого місця серед етнічних груп, позиції в системі міжетнічних відносин. У цьому когнітивному процесі особою усвідомлюються деякі її власні риси, властивості та якості, які повторюються в людях відповідної групи. Це може бути мова, особливості поведінки, риси способу життя, традиції та звичаї, антропологічний тип, іноді релігійні вірування та інше. Крім того, детермінантою етнічної самоідентифікації може бути спільність позицій у ставленні до подій минулого, території.

Разом з тим, проблема етнічної самоідентифікації постає перед особою не тільки і не стільки як пізнавальна, скільки як життєво-практична. Тому і процес етнічної самоідентифікації

на особистісному рівні протікає не в «чистому» вигляді, не як самостійний, автономний процес, а вкупі з іншими процесами: трудової, громадської, політичної діяльності, спілкування, побутової поведінки тощо. Особа постійно співвідносить свою поведінку, дії з нормами, зразками відповідної етнічної спільності. Ці норми служать певними еталонами, критеріями поведінки, саморефлексії.

Характерно, що почуття етнічної належності в сучасних індустріальних суспільствах виконує компенсаторну функцію. Воно відшкодовує ті втрати у сфері особистісно-психологічного комфорту, які створюються в результаті виконання анонімно-казених, формальних соціальних ролей, доповнює нестачу позитивних людських почуттів. Завдяки цьому відчуттю особа знаходить у стані соціального комфорту [1].

Висновки. Таким чином, соціокультурний ідентифікаційний процес слід інтерпретувати як складний процес осмислення особою своєї духовно-моральної приналежності до якоїсь групи, що дозволяє їй усвідомити свою емоційно-психологічну і соціально-ціннісну значущість як члена цієї групи. Соціокультурна ідентифікація формується, перш за все, ґрунтуючись на системі цінностей і ціннісних установок, оскільки реальна діяльність людини, у тому числі і її соціальна поведінка, визначається ціннісними орієнтаціями, які є системою фіксованих установок, що, в свою чергу, формуються на основі соціокультурних цінностей.

У період нестабільності найбільш значущими стають такі види соціокультурної ідентифікації, як сімейно-рольова та етнічна. Хоча не втрачається їх зв'язок з громадянською, поколінною, стратифікаційно-статусною та політичною ідентифікаціями, але вони відходять на другий план.

Дане питання є складним і неоднозначним, тому неможливо в одній статті викласти всі за і проти та охарактеризувати всі грані даного процесу – це вимагає подальших досліджень та більш глибокого вивчення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Александренков Э.Г. «Этническое самосознание» или «этническая идентичность» [Текст] / Э.Г. Александренков // Этнографическое обозрение. – 1996. – № 3. – С. 13-23.
2. Арбеніна В. Л. Етносоціологія [Текст]: Навч. посібник / В.Л. Арбеніна. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. – 309 с.
3. Волкогонова О.Д. Этническая идентификация русских, или искушение национализмом [Электронный ресурс] / О.Д. Волкогонова, И.В. Татаренко // Мир России: социология, этнология. – 2001. – № 2. – С. 149. – Режим доступа: http://mirros.hse.ru/data/2010/12/31/1208180946/2001_n2_p149-166.pdf – Название с экрана.
4. Социальная идентификация личности [Текст] / под. ред. В.А. Ядова. – М.: Институт социологии РАН, 1993. – 170 с.
5. Татаренко В. Я. Семья и формирование личности [Текст] / В.Я. Татаренко. – М.: Мысль, 1987. – 351 с.
6. Шульга М.О. Етнічна самоідентифікація особистості [Текст] / М.О. Шульга. – К., 1993. – 267 с.
7. Giddens A. Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Weber [Text] / A. Giddens. – Cambridge, 1971. – 261 p.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2015

REFERENCES:

1. Aleksandrenkov, E.H. "Etnicheskoie samosoznaniie" ili "etnicheskaia identichnost" ("Ethnic self-consciousness" or "ethnic identity"). Etnograficheskoe obozreniie, 1996, no. 3, pp. 13-23.
2. Arbiienina, V.L. Etnosotsiologiia: navchalnyi posibnyk (Ethnosociology: tutorial). Kharkiv, 2009, 309 p.
3. Volkohonova, O.D., Tatarenko, I.V. Etnicheskaia identifikatsiia ruskikh ili iskusheniie natsionalizmom (Ethnic identification of Russians or the temptation of nationalism). Mir Rosii: sotsiologiia, etnologiia, 2001, no.2, pp.149. Regime to access: http://mirros.hse.ru/data/2010/12/31/1208180946/2001_n2_p149-166.pdf
4. Sotsialnaia identifikatsiia lichnosti / pod red. Yadov, V.A. (Personal social identification). Moskow, 1993, 170 p.
5. Titarenko, V.Ya. Semia i formirovaniie lichnosti (Family and formation of the personality). Moskow, 1987, 351 p.
6. Shulha, M.O. Etnichna samoidentyfikatsiia osobystosti (Personal ethnic self-identification). Kyiv, 1993, 267 p.
7. Giddens, A. Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Weber. Cambridge, 1971. – 261 p.

Ляшко Мар'яна Михайлівна - аспірант
Ужгородський національний університет
Адреса: 88000, м.Ужгород, вул. Університетська, 14
E-mail: lyashkomarjana@gmail.com

Liashko Maryana Mykhaylivna – postgraduate
Uzhgorod national university
Address: 14, Universytets`ka Str., Uzhgorod, 88000, Ukraine
E-mail: lyashkomarjana@gmail.com